

Pécsi Tudományegyetem

Filozófia Doktori Iskola

Rippl Dóra

Babits Mihály a filozófus költő

Értelmezési kísérlet a filozófia és az irodalomelmélet felől

Tézisek

A Filozófia Doktori Iskola vezetője: **Dr. Boros János**

Témavezető:

Dr. Orbán Jolán

Pécs

2014

Az értekezés gondolatmenete

Dolgozatomban filozófia és irodalomelmélet határproblémái felől vizsgáltam Babits elméleti írásait. Célom olyan filozófiai összefüggések feltárása volt, amelyek Babits irodalomelméletének részét képezik, vagy filozófiai továbbgondolási lehetőségét adják. Babits elméleti fogalomkészlete megfelelő alapnak bizonyult ehhez a vizsgálathoz, amelyet négy szempont szerint végeztem. Ezek a szempontok adták a dolgozat fejezeti felosztását, és a kísérletek irányát.

Először Babits irodalomelméletének iróniaelméleti összefüggését elemeztem iróniatörténeti összegzések, és azoknak a modern irónia konklúzióival való ütköztetése által. A modern irónia és Babits találkozási pontjainak vizsgálata során Alexander Nehamas Nietzsche-ről szóló munkájából kiindulva összehasonlítottam Nietzsche és Babits irodalomfelfogását. A modern/posztmodern iróniaelméletekkel nem összhangban álló iróniatörténeti konklúziók arra az elméleti eredményre vezettek, hogy Babits konzervatív, etikai meghatározottságú, iróniát képvisel, amely hasonlóságot mutat a szókratészi iróniával. Ezt az állítást Vlastos Szókratész-elemzésével igyekeztem alátámasztani. Vlastos elemzésének olyan, Szókratész személyiségét megvilágító konklúzióit hangsúlyoztam, amelyek Babits szövegeinek ilyen irányú, azaz elméletének és személyiségének filozófiai-etikai kapcsolódási pontjaira következtető vizsgálatára is alkalmasak. Mindezt Babits irodalomelméletének kulcsfontosságú szövegeiből vett idézetekkel támasztottam alá.

Az európai irodalom története Szókratész-utalásai, valamint Az irodalom elmélete a következő konklúziók megalkotását eredményezték. Babits műveinek ironikus olvasási lehetőségei etikai lehetőségek. Ebből kiindulva egy Szókratészhez hasonló személyiség irodalmi jelenlétét láthatjuk. A szókratészi irónia filozófiát teremt, Babits pedig a szókratészi pozícióból az én vizsgálatával irodalomelméletet dolgoz ki. Mindennek filozófiai relevanciáját elsősorban nem a Szókratészhez való személyiségi hasonlóság adja, hanem irodalomelméletének etikai determinációja. Ebből a szempontból vizsgálva megfigyelhető az elmélet ironikus keretének etikai megalapozása.

Mindehhez modern iróniaelméleti munkák elemzése során jutottam el. Colebrook, Hadot, Hutcheon és Vlastos iróniaértelmező munkái mellett Nietzsche, Paul de Man, Derrida és Rorty iróniaelméleti szerepét is megvizsgáltam.

Második kísérletként Babits irodalomelméleti fogalmainak rekonstrukcióját végeztem ugyancsak etikai szempontok szerint. Ennek során nemcsak a fogalmak hierarchikus rendszerezési lehetőségeit igyekeztem felvázolni, hanem a fogalomkonstellációk irodalmi érdekeken túlmutató jelentéstartalmaira is szerettem volna rávilágítani. A *Játékfilozófia*, *Az irodalom elmélete* és a *Szellemtörténet* kulcsfogalmai megmutatták Babits etikai értelmezési lehetőségeit, és ennek kereteit, de fogalmi inkonzisztenciákat is megvilágítottak, amelyek vizsgálódásom negatív konklúzióit adták. Ezek semmit nem vonnak le Babits elméletének irodalmi értékéből, inkább felhívták a figyelmet kísérletem gyenge pontjaira. A fogalmak hierarchikus szerveződését fogalompárok megjelenésén keresztül végeztem, és e kettős vizsgálat az elméleti szövegeket is rangsorolta. Ebben központi helyet foglalt el *Az irodalom elmélete*, amelynél észrevettem, hogy fogalmisága irodalmi szempontokon túlmutató irányt követ. Ez az irány eredményezi a fogalmi következetlenségeket, amelyek irodalomelméleti keretből való kilépésükkel filozófiai vizsgálatra készítettek. Ennek során nemcsak Babits filozófiai gondolatait artikuláltam, de a fogalmaknak irodalomelméleti visszacsatolását is igyekeztem vázolni. Ezt a célt szolgálta a fogalmak hármas felosztása. Az elsődleges fogalmak közvetlen irodalomelméleti relevanciája a másodlagos fogalmaknál meggyengült, a harmadlagos fogalmak pedig szaktudományos jelentésgazdagságukkal megadták harmadik kísérletem irányát.

A harmadik kísérlet során olyan, nem explicit szaktudományos utalások nyomait kerestem, amelyek irodalomelméleti célokat szolgáltak. E célok kettősségét is igyekeztem vázolni. Vizsgálatom során kiderült, hogy azok egyrészt védelmi szerepet játszanak, amellyel Babits saját módszertani érdekeit képviseli, másrészt más szaktudományos fogalmak átvételének lépését saját rendszerén belül igyekszik igazolni. Ez utóbbi Babits irodalomelméleti munkáinak diszciplináris olvasási lehetőségét teremtette meg számomra. Ezt a lehetőséget kíséreltem meg felvázolni a második fejezet fogalmi vizsgálatának eredményeivel összhangban. A metafizika és ismeretelmélet irodalomelméleti konzekvenciáinak ismertetése után a pszichológiai elemek vizsgálatát Babits én fogalmának elemzésével kezdtem. Ezt követte James tudatfolyam-elméletének bemutatása, majd a bergsoni intuíció lélektani szerepének körvonalazása. A szociológia irodalomelméleti

létfajosságága Babits által megrajzolt határainak ismertetése védelmi mechanizmusának leginkább hangsúlyos példáját adja. Ezért ezt részletesen igyekeztem bemutatni.

Az etika, esztétika, metafizika, ismeretelmélet, pszichológia és szociológia szaktudományos eredményeinek felhasználása interdiszciplináris értelmezési lehetőséget ad a babitsi irodalomelmülethez. Ebben a sorban kitüntetett szerepet kap az etika, amely feltétel és cél is a babitsi irodalomelmüleletben. A moralitás kötelező ereje nemcsak elméleti szempontból vizsgálható, hanem Babits vallásosságának viszonylatában is. Az erkölcs mint hit-alap e vallomásosság mellett a kételkedés filozófiai pozíciójával való ellentétében is meghatározható. Az etikai szempontok alkalmazásával Babits elméleti konklúziók mellett diszciplináris lehatárolást is végez. Így ő tette meg azokat a distinkciókat, amelyeket bemutatására e dolgozatban vállalkoztam.

A negyedik kísérletben Babits filozófiához való viszonyát a maga általánosságában, történeti szempontból vizsgálom, és ezt reflexiókkal, levélváltások bemutatásával igyekeztem alátámasztani. Filozófiai készségének általános bemutatása után a filozófiatörténeti állomások részletezése során a görögség, Ágoston, Locke, Hume, Spinoza, Kant, Schopenhauer, Nietzsche, James és Bergson közvetlen filozófiai hatását vázoltam. Ezt követték a kortársak filozófiai reflexiói. A dolgozat koncepcióját tekintve ez kiegészítő vizsgálatnak tekinthető, amellyel a korábbi eredményeket részben alátámasztani, részben megvilágítani igyekeztem. Az olyan konklúziók, mint az életmű filozófiai gondolatainak műfajmagyarázó relevanciája, a görögség élmény poétikai szervező hatása, vagy a filozófiatörténeti hatások etikai redukciója a dolgozat korábbi fejtegetései során is megjelentek.

Babits korai levelezésének filozófiai elemei, valamint a kortársak filozófiai irányú reflexiói segítenek alátámasztani azt a törekvésemet, hogy a dolgozatomban vázolt kísérletekkel megadjam a *poeta doctus* munkássága elméleti háttérének filozófiai értelmezési lehetőségeit.

Tézisek

Az I. fejezet tézisei

- Babits ironikus stíluselemének költészeti és elméleti szerveződése korai alkotói korszakában artikulálódik. Iróniája személyiségéből is felfejthető, ennek lélektani alapjai Szókratészhez hasonló morális keretben jelentkeznek. Az iróniatörténeti áttekintésben a szókratészi iróniára helyezem a hangsúlyt, emellett azonban a modern és posztmodern iróniaértelmezések fogalomkonstituáló hatásaiban is találok közös pontokat a babitsi iróniával.
- A babitsi művek ironikus értelmezési rétegét a paradoxonok evidenciájának megőrzése teremti meg. Babits fogalmi ellentétekben gondolkodott, amelyeket sem meghaladni, sem feloldani nem kívánt. Az ellentétekben való gondolkodás lételvként való alkalmazása során ironikusként pozicionálódott minden olyan megnyilatkozása, amelyben ezt a lételvet problematizálta.
- Az én tudatosságának írói relevanciájával Babits lélektani keretbe helyezte saját ironikus pozícióját, éppúgy, mint ahogy Szókratész iróniája erkölcsfilozófiailag alapozta meg az önmegismerés módszerét. Az erkölcsi emlékezet fogalmának irodalmi konnotációival éppen olyan értelmezési teret teremtett, mint Szókratész saját filozófiai terének létrehozásával. Ezért Babits iróniaértelmezési lehetőségeit vizsgálva a szókratészi irónia történetiségéből indultam ki. Ehhez Gregory Vlastos Szókratész-elemzését tekintettem alapvetőnek, amely az irónia morálfilozófiai kapcsolati

lehetőségeinek elemzése a morális igazság filozófiai érvényére fókuszál, és a szókratészi irónia etikai komplexitását hangsúlyozza.

- Nietzsche paradoxonokra épülő irodalomértelmezése az iróniatörténeti vizsgálódások másik releváns pontja, eredményeiben a babitsi elméleti konzekvenciák mellé helyezhető. Nietzsche központi jelentőségű paradoxonai a Babits-versekben is explicit módon megjelennek, valamint én és moralitás fogalmainak centrális szerepe mindkettőjük irodalmában hasonló intenzitással érvényesül.
- Paul de Man művészetelméletének konstitutív elemei gondolati rokonságot mutatnak a babitsi elmélettel. Romantikus iróniaértelmezési irányának szubjektivitása azonban már nem jellemzi Babits módszerét, az irónia retorikai funkciója Babitsnál nem következik a szubjektivitásból.
- Rorty elméletének ez az önteremtő funkciója az önirónia formai feltételeit is megteremti. Az önirónia pedig retrospektivitásánál fogva túlnyúlik a posztmodern kereteken, és egyben Babits önpozicionáló módszere kiindulópontjának tekinthető. Az Arany-költészet önironikus elemei Babits poétikájának permanens szervező elvét szolgáltatják. Ebből állandóként pozicionálja saját önkételyét,¹ és ennek folyamatos átéléséből szervezi meg irodalomelméleti módszertanát. Arany öniróniájának etikai pozíciója adja Babits morális fogalomkészletének dinamikus használatát is. Rorty iróniaelméletének szubjektum-tárgyalást illető következményei a babitsi irónia kiindulópontjának tekinthetők.

¹ Szilveszter László Szilárd a két világháború közötti magyar líra irónia-nyelvét vizsgáló művében a játékos önirónia poétikai pozícióját tulajdonítja Babitsnak. „... *játékos-(ön)ironikus poétikai magatartás jellemző Babits Mihály Tizenhárom párvers című költeményének szövegére.*” In: Uő: *Az irónia nyelve a két világháború közötti magyar lírában.* București: Editura Didactică și Pedagogică, 2012.

A II. fejezet tézisei

- A fogalomvizsgálattal a babitsi fogalomhasználat konzisztenciáját, és ezzel együtt annak inkonzisztens elemeit igyekszem bemutatni. A vizsgálat keretét Babits irodalomelméleti módszere adja. Ennek mentén fogalmainak szerveződése nagy komplexitást mutat.
- Fogalomkezelésében Babits egyszerre két irányt követ, egyrészt a fogalom-ellentétek szétválasztását végzi, másrészt a fogalmak fokozásával jelentésük terét kiszélesíti. Az előbbi folyamatban a teoretikus pozíciót látjuk erősödni, az utóbbiban pedig az irodalmi módszerre alkalmazott fogalomhasználat differenciált alkalmazása mutatkozik meg. Elméleti munkái *Az irodalom elmélete* és az abból következő kulcsfogalmak vonalán íródnak.
- A vizsgált fogalomkészlet kétféle tagolási lehetőségét vázolom, és ezeket együtt alkalmazom. Az egyik ilyen lehetőség a hierarchikus sorrend felállítása, a másik pedig az interdiszciplinaritás és az irodalomtudomány viszonyában megjelenő fogalomcsoportosítás. Ennek során fogalompárok kialakulását láthatjuk, amely Babits irodalomelméletének diszciplináris determinációját bizonyítja. E két módszer együttes alkalmazásaként artikulálódó elsődleges, másodlagos és harmadlagos fogalmak rendje ezért nem csupán kívülről alkotott hierarchia, hanem Babits elméleti munkáinak fogalomszervező útját igyekszik követni.
- A fogalmak interdiszciplináris konnotációi így az irodalomelméleti célok mentén mutatkoznak meg, és nem idegenítik el a szövegeket tudományos közegüktől. Mindezek mellett a vizsgált fogalmak Babits filozófiatörténeti olvasmányainak konklúzióit is hordozzák, amely által visszautalnak keletkezésük elméleti előzményeire. Az elsődleges fogalmak irodalomelméleti relevanciájának prioritása nem kétséges, a másodlagos és harmadlagos fogalmak azonban az irodalmon kívüli

intellektuális eseményekre is reflektálnak. A másodlagos fogalmakat az elsődleges fogalmakhoz való viszonyukban vizsgálom, míg a harmadlagos fogalmak magyarázó jellegét emelem ki. A morál, az esztétika és az irodalom elsődleges fogalmai, valamint a hozzájuk kapcsolódó író, művész és kritikus fogalma Babits elméletének vázát alkotják. A harmadlagos fogalmak reflektáló tevékenysége sokkal erősebb, mint ahogy ez a másodlagos fogalmak esetében elmondható. Ez a reflexió az irodalmi és elméleti szempontokon túlmutatva tágabb kulturális kontextusok felé irányul.

A III. fejezet tézisei

- Az etika, esztétika, metafizika, ismeretelmélet, pszichológia és szociológia szaktudományos eredményeinek felhasználása az interdiszciplinaritás distinkciós terét adják a babitsi irodalomelmélethez. Ebben a sorban kitüntetett szerepe van az etikának, amely feltétel és cél is az elméletben. Használatával Babits elméleti konklúziók mellett diszciplináris lehatárolást is végez. Ennek legjobb példája az esztétika tudományának irodalmi célú lehatárolása.
- Kétely és hit kettős állapota Babits harmóniakeresésének egyszerre etikai és filozófiai dimenziót ad. Irodalomelméletének kulcsfogalmai, a tudat, a lélek, az objektivitás, az emlékezet ebben a kettős dimenzióban artikulálódnak, és ugyanilyen értelmezési keretben válik költészeti elvvé az erkölcsiség, amely által Babits az etikát alkalmazott tudományként kezeli.
- Az etika filozófiatörténeti örökségének megőrzésével, azaz Ágoston, Kant és Bergson etikájának módszertanába való beépítésével Babits irodalomelméletének etikai alapjait szilárdítja. Az etika így nem válik viszonytudománnyá.

- Az etika irodalomelméleti megalapozása nemcsak a módszertani szempontból releváns erkölcsi emlékezet fogalmát, hanem a *homo moralis* alakjának kialakulását is eredményezi. Ennek két rétegét, az irodalom számára megőrizni kívánt individualitást és a *homo aestheticussal* szemben pozícionált diszciplináris ellentétet is részletezem.
- A szociológia szaktudományát Babits az esztétikához hasonlóan távolítani igyekszik az irodalom területéről, ezekkel szemben védekező pozíciót vesz fel.
- Az irodalmi kifejezés lehetőségei egyben metafizikai teret jelentenek az én számára. Az expresszió folyamatának vizsgálata során feltett kérdései azonban inkább ismeretelméleti kérdések. Az irodalmi változás okainak, a lélek egyediségének kérdése, a tudat és a valóság viszonyának vizsgálata episztemológiai kérdéseket közvetítenek. Ezek a kérdések, bár irodalomelméleti célokat szolgálnak, megelőzik elméleti vizsgálódásait, és legelső intellektuális megnyilatkozásait is jellemzik. A kételkedés filozófiai pozíciója nem kérdőjelezi meg a világ megismerhetőségét. Így azt látjuk, hogy ismeretelméleti pozícióból bontakozik ki a kételkedés minden dimenziója.
- Babits lényegkeresésének metafizikai tartalma poétikai tulajdonság, amelynek koherenciája nem törhető meg a metafizikai struktúra differenciálásával, és az egyes metafizikai rétegek ütköztetésével. A Babits-irodalom metafizikai dimenziója nem a világból indul ki, hanem a világ énen átszűrt megjelenésének irodalmi expressziós lehetőségeit vizsgálja. Babits metafizikai pozíció-kritikájának ezért az énből, annak identitás-lehetőségeiből és a személyiségfejlődés irodalmi kereteinek megkérdőjelezéséből érdemes kiindulnia. Ehhez a babitsi irodalom lélektani alapjait kell megvizsgálni.
- A pszichológia tudományának Babits irodalomelméletében játszott szerepe nagyobb annál, mint ahogy azt Babits explicite közvetíti.

- Babits én fogalma a költői kifejezés belső feltétele, és költészetében konstituálódik. Az én önmagában vett episztemológiai célja másodlagos, fejlődése a költői kifejezést szolgálja. Az én számára észlelhető világ episztemológiai kizárólagosságának kanti gondolatából indul ki, és a világtól való eltávolodással az illúzió költészeti veszélyeire hívja fel a figyelmet.

A IV. fejezet tézisei

- A babitsi életműnek folyamatos belső, filozófiatörténeti reflexiós mozgása van, amelynek explikáció és konzekvencia tekintetében legjobb példája a görögség élmény. A filozófiatörténeti vázlatban ezért erre helyezem a hangsúlyt. Irodalom és filozófia közös megjelenését Babits a görögségben látja megvalósulni, és ennek műfajdefiníciós konklúziója az esszének a filozofálás irodalmi műfajaként történő meghatározása.
- Ágoston, Kant és Bergson etikai örökségének irodalomelméleti beépítési folyamata, amely során Babits reflexiós készségének legjavát nyújtja. Bergson etikáját Ágoston etikájára cserélve árnyalódik elméletének etikai dimenziója. Ezt a vonalat igyekszem megmutatni.
- Babits korai levelezésének filozófiai elemei ez irányú olvasmányélményeinek friss feldolgozási folyamat-részeként definiálhatók.